

Anita Wojciechowska

Styl życia a struktura społeczna

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 31/1, 63-80

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANITA WOJCIECHOWSKA

STYL ŻYCIA A STRUKTURA SPOŁECZNA

Treść: Styl życia — konceptualizacja pojęcia. — Styl życia a struktura społeczna: rodzaje zależności i ich historyczne egzemplifikacje. — Metodologiczne problemy badań nad stylami życia.

STYL ŻYCIA — KONCEPTUALIZACJA POJĘCIA

Problematyka stylu życia od pewnego już czasu stanowi przedmiot żywego zainteresowania badaczy społecznych w Polsce — pojawia się w refleksji nad kulturą, osobowością, strukturą społeczną, konsumpcją. Obecnie znajduje się ona w fazie teoretycznej konceptualizacji¹. Główne wysiłki badaczy koncentrują się na ustaleniach pojęciowych precyzujących sens i zakres tego złożonego terminu, na rozważaniu rozmaitych implikacji teoretycznych i metodologicznych tych ustaleń, na opracowaniu wyjściowych założeń i hipotez. Jest więc to etap sugestii, propozycji i intuicji, niezbędny wszakże do ścisłego zakreslenia obszaru pola badawczego problematyki stylu życia, do uzyskania względnej jednoznaczności rozumowań, do przygotowania gruntu pod przyszłe studia empiryczne w tym zakresie.

Rozważania będące przedmiotem tego artykułu koncentrują się — w najogólniejszym sensie — wokół relacji „struktura społeczna — styl życia”, rozpatrywanej zarówno w planie teoretycznym, jak i badawczym. Poprzedzić je jednakże trzeba próbą sprecyzowania sensu i zakresu samego pojęcia „styl życia”, wskazania na teoretyczną i praktyczną przydatność tej kategorii w analizowaniu i wyjaśnianiu rzeczywistości społecznej.

¹ Zob. m.in. *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, pod red. A. Sicińskiego, Warszawa 1976; A. Wojciechowska, J. Koralewicz-Zębik, J. Lutyński, M. Żelazo, *Styl życia — problematyka teoretyczna i badawcza*, „Studia Socjologiczne”, 1977, nr 1; B. Gałęski, *Styl życia i jakość życia — próba systematyzacji pojęć*, „Studia Socjologiczne”, 1977, nr 1.

O specyfice kategorii pojęciowej „styl życia” decyduje przede wszystkim jej złożoność, polegająca na swoistym splocie pierwiastka ogólnego i jednostkowego. W pojęciu tym skupiają się różne zakresy rzeczywistości, różne układy odniesienia, będące zarazem różnymi „piętami” uwarunkowań stylu życia: globalnie ujęty system społeczno-ekonomiczny, struktura społeczna, kultura, osobowość. „Styl życia” ma kilka poziomów swej konkretyzacji. Na poziomie najbardziej ogólnym jest on skoncentrowanym wyrazem stosunków panujących w danym społeczeństwie, rezultatem wzajemnego oddziaływania wszystkich stron życia społecznego — ustroju społeczno-politycznego, techniki, gospodarki, kultury, struktury społecznej, systemu wartości itd. Określone, historycznie ukształtowane warunki społeczne stwarzają określone ekonomiczne możliwości zaspokajania potrzeb, szanse rozwoju osobowości ludzkiej i jej samorealizacji, narzucają określone normy i wzory postępowania, kryteria wyborów. Można zatem powiedzieć, że pojęcie to charakteryzuje rzeczywistość społeczną pokazując, jak w codziennej, praktycznej działalności życiowej jednostek i grup społecznych odzwierciedlają się istotne cechy danego systemu społecznego, realizują możliwości, które on stwarza. Traktując styl życia jako funkcję globalnie ujętego systemu społeczno-ekonomicznego zwykło się mówić o „socjalistycznym” i „burżuazyjnym” modelu stylu życia.

W ramach danego systemu społeczno-ekonomicznego istnieć mogą rozmaite grupowe warianty i odmiany stylu życia — klasowe, warstwowe, środowiskowe, zawodowe itd. Na tym szczeblu konkretyzacji przejawiają się — niezależnie od pewnych wspólnych momentów wynikających z podstawowych cech systemu społeczno-ekonomicznego — mniej lub bardziej zasadnicze różnice w stylu życia poszczególnych klas, warstw i grup społecznych. Miejsce w strukturze społecznej — określając takie cechy jednostek, jak charakter pracy, dochód, poziom wykształcenia, warunki bytu itd. — w istotny sposób wpływa na różnicowanie się stylu życia. Ponadto przynależność do grup społecznych, będących często także swoistymi kręgami kulturowymi, narzuca jednostce określone wzory życia i normy działania, kształtuje potrzeby i aspiracje. W drodze bądź to świadomej akceptacji, bądź to automatycznej uległości jednostka przyjmuje owe grupowe wymagania, wzorce i standardy, realizując je w swoim życiu. Traktując styl życia jako funkcję struktury społecznej mówić można np. o inteligentkim czy drobnomieszczańskim stylu życia.

W pojęciu „styl życia” — jak podkreślano — pierwiastek ogólny splata się w szczególny sposób z pierwiastkiem indywidualnym. Na najniższym poziomie konkretyzacji styl życia jest wyrazem jednostkowych wyborów i decyzji, za którymi stoją bardziej ukryte struktury mental-

no-świadomościowe (światopoglądy, motywacje, dążenia, wartości), zawiera w sobie element indywidualnej kreacji, jest manifestacją indywidualnego „punktu widzenia”. Jest więc także funkcją kulturowo zdeteminowanej osobowości. Sprawia to, że w ramach tych samych „całości społecznych” (klas, warstw czy innych grup społecznych) mamy do czynienia z ogromną różnorodnością swoistych, zindywidualizowanych wersji codziennego życia i działalności ludzi.

Pojęcie „styl życia” pozwala zatem uchwycić z jednej strony to, co w życiu każdej jednostki jest społecznie typowe, powtarzalne i wspólne z innymi ludźmi, a co wynika z przynależności do tak czy inaczej określonych struktur i wspólnot społecznych, z drugiej zaś to, co jednostkowe, niepowtarzalne, oryginalne, odróżniające, psychologicznie zindywidualizowane, a co wynika ze specyfiki społecznej biografii jednostki, ze struktury jej osobowości, z charakteru zainteresowań, dążeń, potrzeb.

O specyfice pojęcia „styl życia” decyduje także rozległość jego zakresu. Umożliwia ono całościową, wielostronną rekonstrukcję różnorodnych realiów i przejawów życia codziennego grup społecznych (z perspektywy składających się nań jednostek), zintegrowanie różnych aspektów i wymiarów codziennego bytowania i działalności ludzi.

„Pojęcie to zawiera w sobie charakterystyczne cechy codziennego życia ludzi w jedności ich różnych form, sfer i przejawów (poczynając od działalności zawodowej i udziału w życiu społeczno-politycznym, a kończąc na bycie i wypoczynku). I w tej płaszczyźnie ustala ono takie momenty treści, które nie mogą być uchwycone za pomocą innych kategorii i pojęć”².

Poprzez odniesienie do całokształtu codziennych zachowań człowieka, związanych z różnymi przedmiotowo dziedzinami życia, pojęcie „styl życia” zawiera w sobie nawiązanie do tradycji antropologicznej³. Ujmując rzecz z perspektywy jednostkowej powiedzieć można, że traktując jednostkę ludzką jako podmiot rozmaitych działań, pojęcie to pozwala na ujmowanie jej jako integralnej, nierozdzielnej całości, a więc inaczej niż ma to miejsce w większości badań socjologicznych, które prezentują jednostkę bądź jako konsumenta kultury, bądź jako pracownika, bądź jako członka rodziny itp. Inaczej mówiąc, umożliwia ono rekonstrukcję całościowej sylwetki człowieka, uchwycenie wielości jego ról społecznych, grupowych przynależności, odniesień, zaangażowań. Stwarza ponadto

² W. Tołstych; *Styl życia jako pojęcie społeczno-filozoficzne*, „Zeszyty Teoretyczno-Polityczne”, 1975, nr 4 (przedruk z „Woprosów Filozofii”).

³ Na temat związku kategorii badawczej „styl życia” z tradycją antropologiczną zob. m.in. E. Tarkowska, *Kategoria stylu życia a inspiracje antropologiczne*, [w:] *Styl życia...*; Wojciechowska, Koralewicz-Zębik, Lutyński, Żelazo, *op. cit.*

perspektywę scalenia społecznego, kulturowego i psychologiczno-świadomościowego wymiaru rzeczywistości.

Kolejny krok w kierunku precyzacji pojęcia „styl życia” to wyjaśnienie, co w odniesieniu do stylu życia oznacza perspektywa „całościowości”. Czy znaczy ona tyle, co w miarę pełny opis, „zestawienie” wielu różnych dziedzin i przejawów ludzkich działań i czynności, a więc np. praca zawodowa, życie rodzinne, kontakty towarzyskie itp.? Wartość poznawcza pojęcia „styl życia” polega nie tylko i nie przede wszystkim na tym, że scala ono różne przejawy codziennej aktywności życiowej człowieka — styl życia nie jest ani sumą, ani wypadkową działań i czynności. Sens tego pojęcia jako syntetyzującej kategorii badawczej zawiera się w tym, że odnosi się ono do strukturalizacji procesów ludzkiej aktywności. Styl życia to swoista konfiguracja działań i czynności, ich system, struktura, w której poszczególne zachowania nabierają jak gdyby nowego sensu, znaczenia, tworzą nową nadrzędną „jakość”. „Styl życia jest jak gdyby formą narzuconą na całokształt pozornie chaotycznych ciągów celowych działań i nawykowych zachowań. Inaczej mówiąc, proces tworzenia się stylu jest procesem nadawania określonej formy różnym rodzajom aktywności oraz utrwalania się względnie stałych relacji między nimi”⁴.

Można więc powiedzieć, że ujmowanie zachowań w aspekcie stylu życia polega na uchwyceniu ich wewnętrznej struktury (a więc wzajemnych relacji, zależności, stosunków) ze względu na jakąś ogólną zasadę lub oś porządkującą. Kwestią zasadniczej wagi dla problematyki stylu życia, przed rozwiązaniem której stoją ci wszyscy, którzy uczynili styl życia przedmiotem swoich zainteresowań badawczych, pozostaje rozstrzygnięcie, co stanowić może oś strukturalizującą ciągi ludzkich działań i pozwalającą na wykrywanie owych odrębnych, swoistych „całości” zwanych stylem życia. Nie dając w tym miejscu żadnej konkretnej propozycji w tej sprawie sygnalizuję jedynie — jako możliwe punkty wyjścia — rozpatrywanie owej strukturalizacji w następujących wymiarach: a) biorąc pod uwagę same działania, a ściślej relacje między działaniami związanymi z różnymi przedmiotowo sferami ludzkiej aktywności; b) biorąc pod uwagę rodzaje wartości, na których realizację nakierowane są zewnętrzne działania; c) biorąc pod uwagę typy potrzeb determinujących charakter działań, rodzaje aktywności.

Odnosząc pojęcie „styl życia” do sfery behawioralnej, tzn. traktując je jako kategorię służącą do analizy zróżnicowania sposobów codziennego zachowania się jednostek i grup społecznych, należy ustalić, czym charakteryzują się zachowania, poprzez które chce się zrekonstruować

⁴ A. Jawłowska, *Styl życia a wartości*, [w:] *Styl życia...*, s. 207.

obraz stylu życia. Wszyscy badacze zgodni są co do tego, że są to zachowania powszechne, będące społecznie zobiektywizowaną formą kulturowej reakcji podporządkowanej wspólnym społecznym wzorom, przyjętym i rozpowszechnionym w danej grupie społecznej. Dalej, że są to zachowania powtarzalne, te, które stały się społecznym nawykiem — wyłącza się więc zachowania incydentalne, związane z sytuacjami wyjątkowymi.

Przy próbach bliższego określenia zakresu zachowań konstytuujących styl życia pojawiają się już jednak różne punkty widzenia wynikające z odmiennego podejścia badaczy do kwestii stopnia intencjonalności i dowolności zachowań istotnych dla stylu życia. Powstaje bowiem pytanie, czy o stylu życia informują tylko zachowania będące wynikiem swobodnych decyzji, świadomie dokonywanych wyborów, podejmowane intencjonalnie ze względu na chęć realizacji jakichś celów, manifestacji jakichś wartości społecznych, a więc zachowania będące swoistą formą autokreacji? Niektórzy badacze opowiadają się za takim właśnie ujęciem, uznając że tylko takie zachowania ujawnią istotę i specyfikę stylu życia⁵. Czy kryje się za tym przekonanie, że czynności dowolne i intencjonalne to jednocześnie zgodność z systemem wartości?

Konsekwencją takiego ujęcia jest wyłączenie z obszaru zjawisk odnoszących się do stylu życia klasy zachowań podejmowanych w mniejszym lub większym stopniu bezrefleksyjnie, na podstawie utrwalonego nawyku, rutyny. Chodzi tu przy tym nie tylko o zachowania bezpośrednio zdeterminowane biologicznie, lecz także o te zachowania społeczno-kulturowe, które obwarowane są różnymi koniecznościami, naciskami i wymaganiami, nie posiadają alternatywy, nie podlegają wyborom⁶. Czy takie zawężenie jest słuszne? Wydaje się, że nie, zwłaszcza gdy zgodnie z antropologiczną inspiracją chce się spełnić postulat ujęcia „całościowego”. Wówczas bowiem winno się skierować uwagę w stronę wszelkich przejawów ludzkich zachowań, w kierunku różnych dziedzin codziennej aktywności, niezależnie od stopnia, w jakim stanowią one przed-

⁵ Por. m.in. szkic B. Suchodolskiego, *Styl życia w perspektywie filozoficznej*, [w:] *Styl życia...*

⁶ B. Gałęski w interesującej próbie systematyzacji pojęć związanych z problematyką stylu życia — wychodząc od kategorii „potrzeb” i „sposobu życia” (rozumianego jako sposób zaspokajania potrzeb bezwzględnych i względnych) — proponuje, by te działania objęte pojęciem sposobu życia, które są całkowicie lub w wysokim stopniu zdeterminowane i nie podlegają wyborowi ze strony jednostki, nazwać „trybem życia”, natomiast te, które są przedmiotem swobodnego wyboru — „stylem życia”. Domeną stylu życia są więc w tym rozumieniu „sposoby zaspokajania potrzeb bezwzględnych oraz sposoby zaspokajania i przyjęty zestaw potrzeb innych niż bezwzględne w tej mierze, a jakiej mogą być przedmiotem wyboru ze strony jednostki” (Gałęski, *op. cit.*, s. 40).

miot intencjonalnej kreacji i manifestacji, rezultat dobrowolnych wyborów. Jeśli bliżej przyrzeć się sposobom i formom przejawiania się codziennej aktywności życiowej człowieka, to okaże się, że znaczna część naszych działań ma właśnie konieczny lub nawykowy charakter i one to stanowią domenę naszej codzienności, co nie znaczy wcale, że nie mogą być „wyróżniające”.

Dość często podkreśla się, że dla stylu życia ważne są tylko zachowania „znaczące”, tzn. takie, które umożliwiają społeczną identyfikację jednostki, są specyficzne dla jej społecznej lokalizacji, orientują się w jej grupowej przynależności⁷. Kryje się za tym prawdopodobnie sugestia, że poprzez zachowania „dystynktywne” lepiej ujawnia się system wartości. Odwołanie się do tego kryterium pociąga jednakże za sobą szereg niejasności. Powstaje przede wszystkim pytanie, czy zachowania dystynktywne to te, które przez sam zachowujący się podmiot odczuwane są jako „znaczące” i „manifestujące odrębność”, czy też te, które uznawane są za takie przez innych ludzi — członków innych grup społecznych, czy wreszcie przez samego badacza. W każdym przypadku, w zależności od osoby postrzegającej, jej optyki, mogą to być zupełnie inne zachowania.

Wydaje się, że rozstrzygnięcie, jakie zachowania mają walor dystynktywny, winno się dokonać w drodze empirycznej, a nie poprzez arbitralne decyzje. Nie należy zapominać, że zakres zachowań istotnych, wskaźnikowych dla stylu życia jest historycznie zmienny i musi być aktualizowany. Hipotetycznie można także założyć, że owe „znaczące” zachowania tworzyć będą odmienne zestawy w przypadku poszczególnych klas, warstw i grup społecznych.

Odniesienie stylu życia do sfery behawioralno-manifestacyjnej, do całokształtu ludzkich działań i czynności nie wyczerpuje jeszcze badanego zjawiska. Jest bowiem oczywiste, że za społecznymi działaniami, stanowiącymi formę mniej lub bardziej świadomej i intencjonalnej aktywności ludzkiej, kryją się określone potrzeby, wartości, preferencje, jednym słowem jakaś głębiej ukryta struktura świadomości pełniąca wobec zachowań rolę czynnika bodźcującego, motywującego, sterującego. Chcąc więc nawiązać do tradycji antropologicznej i spełnić zrodzone na jej gruncie postulaty metodologiczne należy wyjść poza opis zewnętrznych przejawów i manifestacji stylu życia, tj. poza opis samych działań, i sięgnąć „w głąb” — do sfery psychologiczno-świadomościowej. Pozwoli to ujawnić subiektywne znaczenia nadawane przez ludzi realizowanym

⁷ A. Siciński, *Styl życia — problemy pojęciowe i teoretyczne*, [w:] *Styl życia...*

przez siebie działaniom, poznać ich bardziej odległe cele i dążenia życiowe, dla których nie ma aktualnie miejsca.

Problematyka systemów wartości winna więc towarzyszyć problematyce stylów życia jako niezbędne jej dopełnienie, jako coś w rodzaju „rozumiejącej” interpretacji opisu zachowań.

STYL ŻYCIA A STRUKTURA SPOŁECZNA: RODZAJE ZALEŻNOŚCI I ICH HISTORYCZNE EGZEMPLIFIKACJE

Spośród rozmaitych kontekstów problemowych, w których styl życia może być rozpatrywany, interesuje nas tu jego związek ze strukturą społeczną. Rozpatrywać go można w kilku płaszczyznach:

po pierwsze — z punktu widzenia treści stylu życia, czyli jego konkretnych przejawów i manifestacji (rodzaje zachowań, norm, wzorów społecznych, materialnych rekwizytów i symboli);

po drugie — z punktu widzenia rodzaju strukturalnych uwarunkowań stylu życia (rola takich czynników, jak posiadanie, dochody, charakter pracy, władza, pochodzenie społeczne itd.);

po trzecie — z punktu widzenia funkcji stylu życia w kształtowaniu relacji i stosunków społecznych między jednostkami i między grupami społecznymi, a więc jego roli w procesach społecznej strukturalizacji.

Jest zrozumiałe, że te wzajemne odniesienia stylu życia i struktury społecznej przybierają różne konkretyzacje w zależności od zróżnicowanego historycznie typu struktury społecznej. W dalszym ciągu rozważań mechanizmy tego związku zanalizowane zostaną na przykładzie dwóch odmiennych typów społeczeństwa: tradycyjnego społeczeństwa burżuazyjnego o mocno skryształizowanej strukturze społecznej i ostro zarysowanych dychotomiach społecznych oraz społeczeństwa socjalistycznego, którego struktura społeczna znajduje się w fazie ewolucyjnych przeobrażeń (na przykładzie współczesnej Polski).

Związek między stylem życia a strukturą społeczną na gruncie społeczeństwa burżuazyjnego przełomu XIX i XX w. ukazany został w sposób szczególnie wnikliwy w analizach i koncepcjach teoretycznych M. Webera⁸. Z jego nazwiskiem wiąże się zresztą rodowód socjologicz-

⁸ M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1956, zwłaszcza rozdz. „Stände und Klassen” oraz „Machtverteilung innerhalb der Gemeinschaft. Klassen, Stände und Parteien”. Także R. Bendix, *Max Weber. Portret uczonego*, Warszawa 1975. Do tego nurtu refleksji należy także zaliczyć *Teorię klasy próżniaczej* Th. Veblena. W pracy tej problematyka stylu życia pojawia się na tle ogólniejszych rozważań nad mechanizmami procesów społeczno-gospodarczych burżuazyjnego społeczeństwa, w szczególności zaś nad społecznymi uwarunkowaniami „ostentacyjnej konsumpcji”, stanowiącej podstawowy wyróżnik stylu życia ame-

nej refleksji nad stylami życia. Warto w tym miejscu przypomnieć główne wątki tego klasycznego już dziś ujęcia problematyki stylu życia, choć jest oczywiste, że teoretyczne generalizacje Webera dotyczące roli stylu życia w procesach społecznej strukturalizacji odnoszą się do odmiennego i odległego w czasie typu struktury społecznej i nie znajdują już odpowiedników we współczesnej nam rzeczywistości. Należy także pamiętać, że analiza weberowska ukazuje nam pewien uogólniony model związków i relacji między stylem życia a strukturą społeczną na gruncie społeczeństw klasowych, jest raczej opisem samego mechanizmu zjawiska niż opisem jego empirycznych konkretyzacji.

„Nowoczesny burżuazyjny kapitalizm” był dla Webera typowym i w pełni ukształtowanym społeczeństwem klasowym, w którym los życiowy jednostek i stosunki między grupami społecznymi wyznaczone są w rozstrzygający sposób przez stosunki ekonomiczne wynikające z mechanizmów gospodarki rynkowej. Jednakże obok „porządku klasowego” (ekonomicznego) w wielu współczesnych sobie społeczeństwach burżuazyjnych dostrzegał Weber szereg zjawisk i stosunków społecznych wskazujących na obecność innego jeszcze rodzaju społecznej strukturalizacji, opartej na odrębnych, pozaekonomicznych kryteriach — a mianowicie strukturalizacji „stanowej” wynikającej z określonej dystrybucji społecznego uznania i szacunku w ramach burżuazyjnej wspólnoty.

Spoleczne uznanie i szacunek dawało przede wszystkim prowadzenie specjalnego stylu życia, a także dysponowanie określonym typem wykształcenia, pochodzenie społeczne, wykonywanie określonego zawodu lub pełnienie określonej funkcji społecznej.

Przynależność do wspólnoty „stanowej” wyznaczała nie tylko zachowanie się jednostki w ciągu życia, ale określała także w sposób rozstrzygający jej szanse i losy życiowe. „Porządek stanowy” funkcjonował w społeczeństwie burżuazyjnym jako trwały i regularny system określonych stosunków międzygrupowych, stosunków opartych na ekskluzywności, izolacji, separacji i dystansach.

O społecznym znaczeniu stanów „pozytywnie uprzywilejowanych”, o ich odrębności i ekskluzywności stanowiło przede wszystkim prowadzenie określonego stylu życia manifestującego się w swoistej etykietce i zasadach „dośćrego wychowania”, w swoistym kodeksie moralnym i honorowym, w określonych regułach obcowania towarzyskiego i wzorach zamożności, w sposobach wysławiania się, gustach estetycznych, modzie, rodzaju wykształcenia itd. Jako podstawa strukturalizacji „stanowej” był

rykańskiej burżuazji okresu wolnokonkurencyjnego, symbol jej klasowej przynależności, materialnej potęgi i społecznego znaczenia (Th. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa 1971).

więc styl życia wewnętrznie zintegrowaną całością, na którą składały się określone symbole i materialne rekwizyty oraz zachowania podlegające swoistej stylizacji i ujęte w kształt określonych konwencji czytelnych jedynie w obrębie danej grupy.

Na gruncie podobieństwa stylu życia wytwarzało się wśród ludzi uważających się i uważanych przez innych za członków wspólnoty stanowej silne poczucie więzi i konsolidacji grupowej stanowiące o wewnętrznej zwartości i ekskluzywności stanu i zarazem o jego odrębności i separacji od innych, niższych stanów społecznych. Owa silnie strzeżona ekskluzywność elity społecznej manifestowała się w rygorystycznym przestrzeganiu określonych zasad obcowania społecznego, takich, które nie dopuszczały kontaktów z osobami o niższej pozycji społecznej i nakazywały demonstrowanie wobec nich własnej wyższości i pogardy. W praktyce oznaczało to endogamię w dziedzinie stosunków małżeńskich i towarzyskich. Styl życia był więc w społeczeństwie burżuazyjnym podstawą formowania się ostrych i trudno przekraczalnych barier i dystansów społecznych, sprzyjając tym samym stabilizacji i usztywnianiu struktury społecznej. Weber podkreślał, że ekskluzywność stanu „pozytywnie uprzywilejowanego” i jego separacji w stosunku do innych grup utrzymywana była dzięki temu, że stan ten dysponował monopolem, często prawnie zagwarantowanym, na pewne dobra materialne, na określony rodzaj dochodów i zysków, na obejmowanie określonych, społecznie i ekonomicznie korzystnych stanowisk, a także przywilejem spożywania pewnych potraw, noszenia określonych strojów, uprawiania określonych hobby itd. Monopolizacja owych dóbr, szans i możliwości znajdowała oparcie w społecznym szacunku. Zaś przywilej społecznego szacunku (lub brak tego przywileju) pozostawał w związku z miejscem i rolą zajmowaną przez określoną grupę ludzi w danym porządku społeczno-historycznym, a więc z jej usytuowaniem ekonomicznym (przynależnością klasową) oraz pozycją w układzie stosunków politycznych (władzy).

Weber dostrzegał wzajemne związki między tymi trzema „porządkami” i podkreślał, że w dłuższym odcinku czasu porządek stanowy (społeczny) wytwarzany jest przez porządek klasowy (ekonomiczny), albowiem — mówiąc w uproszczeniu — dzięki swojej pozycji klasowej jednostka rozporządza określonymi dochodami, które stanowią niezbędny środek utrzymania sposobów zachowania się i rekwizytów odpowiednich dla danego stylu życia. Grupy ludzi o podobnym statusie ekonomicznym nawiązują między sobą kontakty społeczne, wytwarzając z czasem własne wzory, normy, symbole i wartości, obiektywizujące się w swoistym stylu życia. Z drugiej jednak strony porządek stanowy wywierał też istotny wpływ na porządek klasowy (ekonomiczny) —

umacniał go, sprzyjał jego stabilizacji, a to poprzez monopolizowanie przez określone grupy dostępu do rozmaitych dóbr i wartości.

W sumie można powiedzieć, że w tradycyjnych społeczeństwach klasowych o mocno skryształizowanej strukturze społecznej i ostro zarysowanych dychotomiach społecznych (posiadający — nieposiadający, bogaci — biedni, wykształceni — niewykształceni itd.) zróżnicowanie w zakresie stylów życia było stosunkowo łatwo uchwytnie i przebiegało wzdłuż linii zasadniczych podziałów społecznych, tzn. hierarchia klasowa była w znacznym stopniu zbieżna z hierarchią stylów życia. Poszczególne klasy i warstwy stanowiły zarazem mniej lub bardziej wykrystalizowane wspólnoty stylu życia, charakteryzujące się swoistością wzorów zachowań norm, kryteriów ocen i wartości. Te odrębności kulturowe tworzyły się na bazie wspólnoty podstawowych warunków bytu materialnego, wspólnoty ekonomicznego i społecznego położenia, podobieństwa szans i możliwości dostępu do rozmaitych dóbr i wartości. W płaszczyźnie stylu życia, w codziennych zachowaniach ludzi owe obiektywne szanse i możliwości wynikające z miejsca w strukturze społecznej znajdowały swój realny, konkretny wyraz. Dany styl życia był trwałą własnością przysługującą określonej klasie społecznej, był — używając sformułowania Ossowskiego — „niestopniowalną cechą klasowej przynależności”. Stąd też stanowił dobry wskaźnik pozycji społecznej i pozwalał na względnie jednoznaczne przyporządkowanie jednostki do określonej klasy lub warstwy społecznej.

Jakie relacje zachodzą między strukturą społeczną a stylami życia we współczesnym społeczeństwie polskim?

Jest to społeczeństwo, którego struktura społeczna znajduje się w fazie ewolucyjnych przeobrażeń, w którym procesy destrukuralizacyjne, polegające na przekształcaniu dawnego, odziedziczonego po poprzednim ustroju układu klas i warstw, splatają się z pewnymi przejawami procesów restrukturalizacyjnych, polegających na tworzeniu się podstaw nowej struktury społecznej socjalistycznego społeczeństwa.

Przeobrażenia stylów życia są niewątpliwie funkcją przeobrażeń dokonujących się w strukturze społecznej. Jak zatem procesy ewolucyjnych przekształceń w dziedzinie struktury społecznej oddziałują na ewolucję stylów życia? Obecna faza rozwoju naszego społeczeństwa wydaje się być pod tym właśnie względem niezwykle złożona, jako że w dziedzinie stylów życia, podobnie jak w dziedzinie struktury społecznej mamy do czynienia ze współwystępowaniem i nakładaniem się elementów przeszłości i teraźniejszości, a także z interferencją ideologicznych wizji przyszłości.

Dla przebiegu procesu ewolucji stylów życia we współczesnej Polsce ważny jest przede wszystkim określony stan wyjściowy, rozumiany

jako stan dziedziczony po poprzednim okresie. Istotne są tu dwie sprawy: charakter i skala zróżnicowania społecznego odziedziczonego po przeszłości oraz przejęte z przeszłości wzory społeczne związane z dawnymi stylami życia. Warto bowiem pamiętać, że „klasy tradycyjne — jak pisze prof. Szczepański — odchodzą w przeszłość powoli, że zostaje po nich wiele elementów trwałych, że zostawiają swoje dziedzictwo żyjące tak długo w ludzkich dążeniach, doznaniach, odczuciach, miarach ocen, dopóki nowe klasy nie wytworzą na ich miejsce własnych treści”⁹.

Nawiązując do tej myśli można hipotetycznie założyć, że pewne style życia genetycznie związane ze strukturą społeczną przedwojennej Polski funkcjonują nadal w naszym życiu mimo zaniku społeczno-kulturalnego podłoża, którego były wytworem¹⁰. Dotyczy to, między innymi, inteligentnego stylu życia będącego kontynuacją stylu życia dawnej warstwy inteligencji. Styl ten ukształtował się w warunkach ostrych podziałów społecznych i wyraźnej polaryzacji społeczeństwa (inteligencja obok warstwy ziemiańskiej i burżuazyjnej należała do szeroko rozumianej elity społecznej) i był przede wszystkim funkcją wykształcenia i kultury humanistycznej, opierał się na określonym ideale człowieka oświeconego, kulturalnego, ideale, który był w znacznym stopniu wspólnym wzorem oświeconej elity w różnych krajach.

W świadomości społecznej styl ten utrwalił się właśnie jako styl ludzi oświeconych, kulturalnych, jako styl elity, a więc styl pozytywnie wyróżniający, nobilitujący, dający przywilej społecznego uznania i prestiżu i w tej roli — jak się wydaje — przetrwał do dziś, choć obecnie nie stanowi on już specyficznej właściwości jakiejś jednej określonej grupy w strukturze społecznej, lecz skupia jednostki dość zróżnicowane pod względem ważnych charakterystyk społecznych. Należy również sądzić, że mamy raczej do czynienia z przejmowaniem pewnych tylko, wybranych elementów i atrybutów tego wzorca, z przejmowaniem częściowym, a nie całościowym. Przy czym pewne elementy owego wzorca funkcjonują — jak się wydaje — bardziej na poziomie aspiracji, aniżeli faktycznych zachowań i wyborów, raczej akceptuje się je w systemie wartości, niżli realizuje w praktycznej, codziennej aktywności. Bariery jest tu najczęściej brak odpowiedniego wykształcenia czy treningu towarzysko-kulturalnego.

Dokładne określenie sposobu i zakresu przetrwania tradycyjnego inteligentnego wzorca stylu życia, a więc ustalenie, jakie wzory zachowań, normy i wartości są nadal obecne w naszym życiu i jakie grupy

⁹ J. Szczepański, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Warszawa 1971, s. 12.

¹⁰ Zob. A. Jawłowska, E. Mokrzycki, *Próba typologii stylów życia w Polsce* (tekst powielony).

społeczne do nich nawiązują, dla jakich są one przedmiotem aspiracji -- pozostaje oczywiście sprawą badań empirycznych.

Uwagi powyższe zakończyć można ogólną tezą, że style życia będące wytworem określonej struktury społecznej mają tendencję do autonomizacji, tzn. nie zanikają automatycznie wraz z zanikiem swego społeczno-kulturalnego podłoża, lecz trwać mogą nadal jako istotny element życia społecznego. Zrozumiałe jest przy tym, że pod wpływem nowego kontekstu społeczno-historycznego i cywilizacyjnego podlegają przeobrażeniom i dekompozycjom wynikającym z konieczności adaptacji do nowych, zmienionych warunków.

Obok wzorów społecznych związanych ze stylami życia ukształtowanymi w przeszłości pojawiły się w naszym życiu wzory nowe, związane genetycznie z nowym, socjalistycznym typem społeczeństwa -- z jego stosunkami społecznymi, gospodarką, instytucjami, kulturą, strukturą społeczną, systemem nadrzędnych wartości. W dzisiejszym społeczeństwie polskim mamy więc do czynienia ze współwystępowaniem wzorów społecznych o różnej genealogii, związanych tak z przeszłą, jak i teraźniejszą rzeczywistością. Powstaje pytanie, czy układają się one w jakies charakterystyczne struktury i spójne całości, które można by nazwać stylami życia? Jeśli tak -- to jaka jest ich treść uwarunkowania, a także w jakiej relacji pozostają one do struktury społecznej?

Ewolucja stylów życia, krystalizowanie się ich nowych wariantów zależy od niezwykle złożonego układu czynników. Patrząc na ten proces z perspektywy kierunków ewolucji struktury społecznej w naszym kraju uwzględniamy pośrednio te złożone uwarunkowania, albowiem to, co się dzieje w strukturze społecznej, jest zawsze wypadkową globalnych zmian zachodzących w technice, formach własności i podziału dóbr, w formach życia politycznego, w organizacji życia zbiorowego, kulturze. Stwierdzenia, które zostaną tu sformułowane, traktować należy jako pewne hipotezy wymagające weryfikacji w toku aktualnych i przyszłych badań empirycznych.

Wypowiadając się na temat ewolucji kryteriów i podstaw strukturalizacji w społeczeństwie socjalistycznym wielu autorów uważa, że w miarę niwelacji różnic własnościowych na plan pierwszy wysuwają się te formy społecznego podziału pracy, które leżą u podstaw zróżnicowania społeczno-zawodowego. Oznacza to, że podstawą zróżnicowań społecznych staje się w coraz większym stopniu charakter pracy -- wpływa on bowiem na wiele istotnych cech położenia społecznego jednostek i grup społecznych, na ich postawy, zachowania, a także na treści społecznej świadomości, np. na system wartości.

Różnice w charakterze pracy znajdują zapewne swój wyraz w różnicowaniu się stylów życia. Praca i pozycja zawodowa oddziałują w

mniej lub w większym stopniu na aktywność i zachowanie człowieka w innych sferach jego życia — w życiu rodzinnym, w sferze kontaktów społecznych, form spędzania czasu wolnego itd. Sprawą badań empirycznych pozostaje ustalenie, jak różne aspekty charakteru pracy i sytuacji pracy wpływają na styl życia; należałoby tu uwzględnić zwłaszcza takie czynniki, jak treść pracy, warunki pracy, czas i rytm pracy (praca zmiánowa — niezmiánowa, normowana — nienormowana), miejsce wykonywania pracy itp.

W związku z tym nasuwa się pytanie, czy w przyszłości struktura społeczna przejawiać się będzie w dziedzinie stylów życia bardziej poprzez zróżnicowanie klasowo-warstwowe czy społeczno-zawodowe, tzn. czy stylotwórcze będą raczej klasy i warstwy czy grupy społeczno-zawodowe?

Ewolucja struktury klasowo-warstwowej socjalistycznego społeczeństwa polega w najogólniejszym sensie na stałym rozszerzaniu zakresu równości społecznej, na intensyfikowaniu procesów egalitaryzacji w rozmaitych dziedzinach życia. Konkretnie oznacza to zacieranie różnic w podstawowych cechach położenia społecznego między klasami, warstwami i grupami społecznymi. Powstaje w związku z tym pytanie, jakie odbicie procesy te znajdują w dziedzinie stylów życia? Zacieranie międzygrupowych różnic w charakterze pracy, poziomie wykształcenia, dochodach i materialnych warunkach bytu oznacza ujednoczenie obiektywnych szans i możliwości dostępu do różnych dóbr i wartości i w tym sensie sprzyjać może tendencjom unifikującym w dziedzinie stylów życia.

Nie należy jednakże zapominać, że styl życia jest zawsze w ostatniej instancji wyrazem jednostkowych wyborów i decyzji, za którymi kryją się określone indywidualne preferencje, upodobania, gusty i zainteresowania. I one to działać będą na rzecz indywidualizacji stylu życia, a zatem na jego zróżnicowanie w skali społecznej. Sformułować można tezę, iż w miarę zmniejszania się roli czynników strukturalnych w różnicowaniu stylów życia na znaczeniu w kształtowaniu się jego zróżnicowanych wersji zyskiwać będą czynniki psychologiczno-świadomościowe.

Wykrystalizowanie się rozmaitych wariantów nowego stylu życia, genetycznie i funkcjonalnie związanego z socjalistyczną rzeczywistością, jest jeszcze ciągle sprawą przyszłości. Nie podejmując w tym miejscu szczegółowych rozważań na temat tego, na czym polegać ma socjalistyczny styl życia, jakimi cechami winien charakteryzować się jego pożądaný model, czym ma się różnić rozwinięte, zamożne społeczeństwo socjalistyczne od zamożnych społeczeństw kapitalistycznych, do jakich zjawisk i procesów nie chcielibyśmy dopuścić i jakich wzorów unikać

itd. — jedno warto podkreślić, że proces kształtowania wariantów nowego socjalistycznego stylu życia winien mieć w polu widzenia dwie generalne zasady: egalitaryzację w dziedzinie obiektywnych warunków i szans życiowych oraz ethos socjalistyczny (system nadrzędnych wartości).

Równolegle do planowych działań nakierowanych na redukcję międzygrupowych nierówności oraz na osiągnięcie wyższego standardu życia winny iść działania zmierzające do urzeczywistnienia w życiu społecznym socjalistycznego systemu wartości nadrzędnych, do ich systematycznego „wbudowywania” w myślenie i działanie ludzi. Wartości te winny być realizowane na dwu powiązanych ze sobą planach: w mechanizmach działania instytucji i w motywacjach jednostkowych.

Mówiąc o socjalistycznym stylu życia odnosi się zwykle rozważania do pewnego ideału, do modelowej konstrukcji wywiedzionej z socjalistycznej aksjologii, z ideologicznych postulatów socjalistycznego systemu społecznego. Niezależnie od tego, jaki zestaw celów i wartości uzna się za konstytutywny dla socjalistycznego stylu życia, wydaje się, że zamykanie rozważań wyłącznie w ramach „wizji idealnej” stwarza niebezpieczeństwo swego rodzaju utopizmu, oderwania się od realnych procesów społecznych, od praktyki życia społecznego. Nie można bowiem pomijać faktu, że proces realizacji założonego, docelowego wzorca socjalistycznego stylu życia może być modyfikowany przez zjawiska niekorzystne i niepożądane, a wynikające — najogólniej mówiąc — z pewnych trudności towarzyszących budowie społeczeństwa socjalistycznego. Chodzi tu, między innymi, o niebezpieczeństwo utrwalania się w naszym życiu zbiorowym postaw i wzorów zachowania związanych z takimi negatywnymi zjawiskami, jak np. protekcja, prywata, wykorzystywanie funkcji i stanowisk służbowych dla własnych, indywidualnych korzyści i interesów, tworzenie się nieformalnych mechanizmów i kanałów rozdziału pewnych dóbr itp. Wszystkie te zjawiska sprzyjają egalitaryzmowi społecznemu i osłabiają faktyczną realizację idei równych szans i możliwości, idei wyrażającej jedną z naczelnych wartości społeczeństwa socjalistycznego.

Patrząc na ewolucję stylów życia w Polsce poprzez pryzmat przeobrażeń struktury społecznej nie wyczerpujemy jeszcze wszystkich czynników modyfikujących i kształtujących style życia społeczeństwa. O jeszcze jednym z nich warto przynajmniej wspomnieć. We współczesnym świecie — wraz z ogólnym procesem wzrostu wzajemnej informacji, komunikacji, bezpośrednich kontaktów i styczności — coraz większą rolę odgrywa zjawisko przenikania i asymilacji wzorów kulturalnych wytworzonych w innych krajach. Należy założyć, że aspiracje i zachowanie społeczeństwa polskiego, na kształtowanie się nowych wzorców stylu

życia mają także wpływ style życia ukształtowane poza granicami naszego kraju. Dotyczy to zwłaszcza sfery konsumpcji dóbr materialnych, w którą ingerują wzory i standardy wytworzone w wyżej od nas rozwiniętych ekonomicznie krajach kapitalistycznych. Zjawisko asymilacji wzorów społecznych wytworzonych w konsumpcyjnych społeczeństwach zachodnich z pewnością w niejednakowym stopniu dotyczy poszczególnych klas, warstw i grup społecznych. Do badań empirycznych należy sporządzenie w tej sprawie dokładnej diagnozy.

Ewolucja stylów życia, jak starano się wskazać, zależy od skomplikowanego układu uwarunkowań, tak obiektywnych, jak i subiektywnych, od działań planowych i ich rezultatów, ale także od działań żywiołowych, nie podlegających kontroli. Stąd też kształtowanie tego procesu i jego prognozowanie jest — jak się podkreśla — zadaniem znacznie trudniejszym i okazać się może bardziej zawodne aniżeli planowanie innych sfer rzeczywistości społecznej, np. rozwoju techniki¹¹.

METODOLOGICZNE PROBLEMY BADAŃ NAD STYLAMI ŻYCIA

Problematyka stylu życia obecna jest jak dotąd niemal wyłącznie w refleksji teoretycznej, rzadko stając się przedmiotem empirycznej analizy, co między innymi można chyba wiązać z niewątpliwą trudnością przełożenia tego złożonego zjawiska o wielorakich wewnętrznych, strukturalnych powiązaniach i skomplikowanych zewnętrznych uwarunkowaniach na język badań empirycznych. I z pewnością przed każdym badaczem podejmującym to zadanie pojawi się pytanie, czy to, co zostało przez niego ujęte i opisane w kategoriach stylu życia, w istocie jest rekonstrukcją tego zjawiska, czy też wiąże się z nim tylko w jakiś sposób lub jest wręcz opisem innego zakresu rzeczywistości społecznej.

Zadania, które stoją w związku z tym przed badaczem, określić można następująco:

a) dobór adekwatnych kategorii opisu, czyli jednostek analizy stylu życia; jeśli za takie uznaje się zachowania (działania), to określić należy, jakie zachowania (działania) stanowiąc mają podstawę rekonstrukcji stylów życia;

b) wyraźne uświadomienie sobie, w czym wyraża się styl życia, jakie są jego elementy, treści, a co go determinuje, a więc co jest zmienną objaśnianą, a co zmienną objaśniającą;

¹¹ W. Wesołowski, *Teoria — badania — praktyka. Z problematyki struktury klasowej*, Warszawa 1975, rozdz. 2.

c) dobór metod i technik badawczych, przy pomocy których zamierza się dotrzeć do badanego zjawiska;

d) ustalenie kryteriów typologii stylów życia, czyli zasad przejścia od opisu na poziomie pojedynczych faktów do opisu na poziomie konstrukcji typologicznych, a więc pewnych spójnych całości czy struktur;

e) przyjęcie określonych założeń dotyczących sposobu ujmowania relacji „styl życia — struktura społeczna”, a także — co się z tym wiąże — relacji między perspektywą jednostkową a grupową w badaniu stylów życia.

Końcowe uwagi dotyczyć będą głównie ostatniego punktu. Możliwe są tu dwa podejścia badawcze. W pierwszym z nich pytanie badacza ma postać następującą: jaki jest styl życia określonych, socjologicznie wyróżnianych „całości społecznych” — klas, warstw, grup, np. jaki jest styl życia klasy robotniczej czy warstwy inteligencji?

Punktem wyjścia są tu określone grupy społeczne. Każdą z nich charakteryzuje się ze względu na obecność lub nieobecność (czy też stopień posiadania) pewnych cech przyjmowanych przez badacza za wskaźniki stylu życia. To, co traktuje się jako „całość kulturalną” zwaną stylem życia, jest niczym innym jak zestawem czy też pewną sumą rozmaitych cech, uzyskaną w drodze statystycznych, ilościowych analiz.

W podejściu tym styl życia traktuje się jako korelat struktury społecznej, zakładając przy tym, że różnorodność stylów życia pokrywa się z układem podstawowych klas i warstw społecznych. Przypisując z góry styl określonej grupie społecznej uznaje się tym samym, że każda z grup jest stylotwórcza, że wykształca swój własny, odrębny styl życia, a więc, że istnieje np. taka całość, jak robotniczy czy inteligencki styl życia. Za takim podejściem kryje się założenie, że przynależność klasowo-warstwowa jednoznacznie określa ludzi pod względem stylu życia, że klasy posiadają jakiś jeden, wspólny dla wszystkich swoich członków styl. Nie uwzględnia się zatem faktu, że styl życia posiada znaczny zakres autonomii i niezależności od czynników strukturalnych.

Drugi rodzaj podejścia badawczego wiąże się z innym pytaniem wyjściowym. Brzmi ono następująco: jakie style życia funkcjonują w społeczeństwie? Akcent spoczywa tutaj na poszukiwaniu określonych „całości kulturalnych”, na rekonstrukcji składających się nań wzorów, symboli, wartości, zachowań. Mają one oczywiście genezę grupową, ale nie zakłada się *a priori* rodzaju związków ze strukturą społeczną. Przyjmuje się, że style życia mogą wyodrębnić nam zbiory jednostek o bardzo różnej społecznej lokalizacji, tworząc tym samym częściowo autonomiczny rodzaj strukturalizacji społeczeństwa.

Bardziej obiecujące poznawczo wydaje się podejście drugie. Do jego przyjęcia skłania zresztą sama natura naszej obecnej rzeczywistości spo-

leczno-kulturalnej. O ile bowiem w przeszłości poszczególnym klasom i warstwom naszego społeczeństwa odpowiadały względnie odrębne i wykrystalizowane style życia, to współcześnie powiązania między elementami struktury społecznej a stylami życia wydają się nie być już tak jednoznaczne¹². Skłania to, by nie traktować stylu życia jako trwałej cechy klasowej — jak widział to Ossowski — by nie zakładać *a priori* rodzaju związków i zależności między tymi dwoma związkami rzeczywistości. Nie należy przede wszystkim przesądzać, że określonej klasie lub warstwie odpowiada jakiś jeden swoisty styl życia, jak również że każdemu stylowi odpowiada jedna tylko klasa lub warstwa. Należy raczej przyjąć jako tezę wyjściową, że powiązania między nimi mogą być różnorodne i zmienne, tzn. kręgi wspólnoty stylu życia nie muszą pokrywać się z granicami klasowo-warstwowymi, lecz mogą tworzyć się w poprzek nich jako zjawisko międzygrupowe.

Ostatnia uwaga dotyczyć będzie perspektywy jednostkowej i grupowej w badaniach stylu życia. Wszystkie procesy społeczne i cechy systemu społecznego w ostatniej instancji znajdują swój wyraz w płaszczyźnie życia jednostkowego — w formach codziennej aktywności życiowej jednostek, w ich trybie życia, kontaktach z innymi ludźmi, w ich codziennych czynach, zabiegach, dążeniach. Dlatego też wyjście w badaniach od jednostki, od wszechstronnego opisu rozmaitych przejawów i realiów jej życia wydaje się stwarzać dogodną płaszczyznę odnajdywania kompleksów cech wyznaczających odmienne style życia.

Przyjęcie perspektywy jednostkowej (indywidualizującej) nie oznacza wszak, iż abstrahuje się od wszelkich pozajednostkowych (grupowych) determinant i odniesień stylu życia. Style życia są zawsze wytworem tak czy inaczej określonych zbiorowości społecznych, ich realizatorami zaś są jednostki — członkowie tych zbiorowości. Jest więc styl życia cechą zarówno jednostek, jak i zbiorowości.

Ostatecznym celem badawczym pozostaje określenie granic zbiorowości objętej danym stylem życia, a więc ustalenie, kogo dany styl integruje, jaką charakterystykę społeczną mają jednostki będące jego nościcielami, czy stanowią one zbiorowość jednorodną pod względem przynależności klasowej, środowiskowej, społeczno-zawodowej, czy też nie.

Mozna też oczywiście spojrzeć na problem z drugiej strony, lokalizując ustalone typy stylów życia w ramach podstawowych zbiorowości klasowo-warstwowym. W ten sposób uzyskamy odpowiedź na pytanie, jakie style życia reprezentowane są w klasie robotniczej czy warstwie

¹² Na temat relacji „struktura społeczna — style życia” w odniesieniu do przedwojennego społeczeństwa polskiego pisał J. Żarnowski, *Spółczesność II Rzeczypospolitej 1918—1939*, Warszawa 1973, rozdz. XII.

inteligencji, a zatem czy poszczególne klasy i warstwy są homogeniczne z punktu widzenia stylu życia. W całym przedstawionym tu podejściu badawczym struktura społeczna nie jest punktem wyjścia, lecz dojścia.

Jeszcze jedna płaszczyzna analizy stylów życia wydaje się istotna, a mianowicie spojrzenie na wykryte typy stylów życia z punktu widzenia genezy, rodowodu poszczególnych elementów. Chodziłoby tu — najogólniej mówiąc — o odpowiedź na pytanie, jakie wzory, symbole, wartości i zachowania dziedziczy się z przeszłości, a jakie są wytworem teraźniejszej rzeczywistości. Wprowadzenie „wymiaru historycznego” jest niezbędne, gdy śledzi się ewolucję zjawisk społecznych.

Można by także spojrzeć na aktualnie funkcjonujące w naszym społeczeństwie style życia z perspektywy przyszłości, tj. przez pryzmat założonego, docelowego wzorca socjalistycznego stylu życia, próbując ocenić, jak zaawansowany jest w chwili obecnej proces realizacji tego wzorca i jakie grupy społeczne zbliżają się doń najbardziej.